

УДК 376.3

ДО ПРОБЛЕМИ УТВЕРДЖЕННЯ АКАДЕМІЧНОГО СТАТУСУ КЛАСИЧНОЇ ГІТАРИ В УКРАЇНІ

TO THE PROBLEM OF APPROVAL ACADEMIC STATUS OF CLASSIC GUITAR IN UKRAINE

Сологуб В. Д.,

кандидат педагогічних наук, старший
викладач кафедри музичного мистецтва,
відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету
культури і мистецтв» (Миколаїв, Україна),
e-mail: victoriya12ds@gmail.com, ORCID ID:
<https://orcid.org/0000-0001-7346-7929>

Sologub V. D.,

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer
of the Department of Musical Art of the Separated
Subdivision «Mykolaiv Branch of Kyiv National
University of Culture and Arts» (Mykolaiv, Ukraine),
victoriya12ds@gmail.com, ORCID ID:
<https://orcid.org/0000-0001-7346-7929>

Метою статті є висвітлення необхідності впровадження академічного статусу класичної гітари в Україні. Дана мета реалізується у таких завданнях, як аналіз етапів розвитку гітарного виконавства, окреслення специфіки ланок сучасної освіти мистецького спрямування, виділення чинників, що підтверджують спроможність надати класичній гітарі в Україні вищезгаданого статусу. Методологія дослідження передбачає використання історичного методу задля виділення етапів розвитку гітарного мистецтва. Застосовано компаративний підхід для окреслення відмінностей між народними та професійними інструментами. Задучено аналітичний підхід при аналізі нормативної законодавчої бази України у сфері мистецтва, культури та освіти. Висновки. Практика фахової підготовки гітаристів здебільшого спрямована на виокремлення академічної гітари з поміж інших «народних інструментів». Стан розвитку сучасного вітчизняного гітарного виконавства є таким, що дозволяє казати про не тільки можливість, а нагальну потребу надання класичній гітарі академічного статусу. Наразі здійснюється чимало змін у освітньому процесі, подібна трансформація є такою, що відповідає на запити часу. Остаточне визнання в Україні класичної гітари академічним інструментом дозволить не лише створити підґрунтя для подальшого його просування та популяризації, а й стане кроком на шляху відновлення традицій західноєвропейського гітарного виконавства у вітчизняному просторі.

Ключові слова: класична гітара, академічний статус, народні інструменти, Україна, гітарне виконавство, освіта, мистецтво.

The purpose of the article is to highlight the need to introduce the academic status of classical guitar in Ukraine. This goal is realized in such tasks as analysis of stages of development of guitar performance, outline of the specifics of the links of contemporary education in the artistic direction, the allocation of factors that confirm the ability to give the classical guitar in Ukraine the aforementioned status. The scientific methodology involves the use of the historical method to determine the stages of development of guitar art. A comparative approach is applied when distinguishing between folk and professional tools. An analytical approach is taken in the analysis of the normative legal framework of Ukraine in the field of art, culture and education. Conclusions. The practice of guitarist professional training is mainly aimed at the separation of academic guitar among other «folk instruments». The state of development of modern domestic guitar performances is such that it allows us to talk about not only the possibility but the urgent need to give the classical guitar an academic status. At the moment, there are many changes in the educational process, such a transformation is one that responds to time requests. The final recognition of classical guitar in Ukraine as an academic instrument will not only provide the basis for its further promotion and popularization, but will also be a step towards restoring the traditions of Western European guitar performances in the domestic space.

Keywords: classical guitar, academic status, folk instruments, Ukraine, guitar performance, education, art.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Гітара є інструментом, який є невід'ємним компонентом вітчизняного виконавства. Наразі

існує чимало гітарних оркестрів та камерних гітарних ансамблів, а також солістів–гітаристів, що гідно представляють Україну на міжнародному рівні. В багатьох закладах вищої мистецької освіти наявна ґрунтовна підготовка спеціалістів фахового спрямування, яка відповідає галузі «класична гітара». Проте наразі існує проблема, пов'язана з тим, що на законодавчому рівні не затверджено академічний статус класичної гітари, адже вона залишається у царині народно–інструментального виконавства. Висвітлення даного аспекту, пов'язаного з освітнім процесом, є актуальним завданням, адже його обговорення може стати поштовхом для змін у законодавчих актах України про культуру та мистецтво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання походження та специфіки музичних інструментів представлено в статті К. Верткова та С. Левіна [1]. Історичні аспекти, пов'язані з ансамблевим народно–інструментальним виконавством, висвітлено в розробці С. Добрава [4]. Надзвичайно важливу роль має дисертаційне дослідження В. Ганєєва [3], в якому представлено специфіку та шляхи впровадження академічного статусу класичній гітарі в Росії. Актуальні питання, пов'язані з розвитком академічного гітарного виконавства, висвітлюються у інтер'ю, проведеними з О. Виницьким [2] та Н. Івановою–Крамською [5]. Інформація, пов'язана зі сучасною освітою в Україні, представлена на офіційних сайтах Міністерства культури і мистецтв України та Міністерства освіти і науки України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Наразі існує чимало розробок, пов'язаних з обґрунтуванням історичних етапів становлення класичної гітари, розгляду її місця в контексті народно–інструментального виконавства, проте питання необхідності надання їй академічного статусу в Україні не здобуло достатнього розголосу у вітчизняному мистецтвознавчому та культурологічному дискурсі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення необхідності впровадження академічного статусу класичної гітари в Україні. Дана мета реалізується у таких завданнях, як аналіз етапів розвитку гітарного виконавства, окреслення специфіки ланок сучасної освіти мистецького спрямування, виділення чинників, що підтверджують спроможність надати класичній гітарі в Україні вищезгаданого статусу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культурно–мистецька освіта в Україні, починаючи з другої половини ХХ століття була представлена цілісною системою, яка включала в себе ряд ланок, як–от: початкова мистецька школа; вища культурно–мистецька освіта; аспірантура (асистентура–стажування); докторантура. Протягом останніх років здійснюється процес реформування освітніх та навчальних програм, який полягає у оновленні існуючих стандартів та заміни їх іншими, насамперед тими, які більше відповідають освітнім нормам країн ЄС. Зокрема

у сфері підготовки фахівців Міністерством освіти затверджено навчання за відповідними освітніми чи науковими програмами на різних рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл), перший (бакалаврський) рівень, другий (магістерський) рівень, третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень, науковий рівень [7]. Прийняття програм підготовки докторів філософії /докторів мистецтва, які прийшли на зміну старим стандартам, що були в аспірантурі, є лише одним з показників тих процесів, що здійснюються у культурно-мистецькій освітній сфері.

На даний час в Україні наявні початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання), спеціалізовані мистецькі школи (школи-інтернати) та вищі навчальні заклади I–IV рівнів акредитації. «Вищі навчальні заклади культури і мистецтв системи Мінкультури включають 64 навчальні заклади I–III рівнів акредитації комунальної форми власності та 12 навчальних закладів I–IV рівнів акредитації державної форми власності. Серед комунальних ВНЗ системи культури і мистецтв функціонують: 24 музичні училища; 24 училища та коледжі культури (культури і мистецтв); 9 училищ та коледжів художнього та театрального спрямувань; 7 закладів інших типів та спрямувань (університет, 3 академії, інститут музики, консерваторія)» [8]. Хоча в останні роки впроваджувались чималі зміни, пов'язані з освітнім процесом, як-от перехід до Болонської системи, проте наразі актуальним є впровадження й інших змін, які б сприяли модернізації культурно-мистецької освіти, зокрема тих, що пов'язані зі спеціальністю «гітара», яка вже давно потребує реорганізації для утвердження академічного статусу «класичної гітари».

В системі середньої та вищої музичної освіти, існує на законодавчому рівні класифікація музичних інструментів, згідно з якою навчаються українські студенти у закладах мистецького спрямування. Вона є такою, що продовжує функціонувати з часів СРСР. Мова йде про Класифікатор професій України (Державний реєстр спеціальностей), який є чинним в Україні. Перші кроки на шляху реформування мистецької освіти було здійснено рядом інших українських інструменталістів – баяністами, акордеоністами. Проте у сфері гітарного виконавства дане питання поки не вирішене. Актуальність даних трансформацій підкреслювалась й теоретиками, які обґрунтовують досвід інших пострадянських країн, зокрема В. Ганєєв наголошує: «Відповідно до статусу народного інструменту в Росії склалася освітня система, в якій викладання класичної гітари до теперішнього часу здійснюється в рамках кафедр (відділень) народних інструментів всіх рівнів професійної музичної освіти (початкового, середнього, вищого). Це положення не відповідає академічній суті класичної гітари, вимагає принципової зміни погляду на її справжню природу і передбачає модернізацію існуючої освітньої системи» [3, с. 1].

Необхідно визначити в чому полягає специфіка застосування термінів «народний» та

«академічний» (професійний) по відношенню до музичних інструментів. Насамперед, існує доволі умовний поділ музичних інструментів на народні і професійні. Причому до народних інструментів відносять як ті, що є самобутніми, тобто відносяться до тих, що належать лише одному конкретному народові чи етносу, так і «міжнародні», які поширені у різних народів. Важливо відзначити, що ті інструменти, які вважаються професійними, є такими, витоками яких є народні прототипи. Причому професійними інструментами називають частіше ті, що входять до складу симфонічного, духового та естрадного оркестрів. Доволі важливим показником, який свідчив про «народність» інструменту, було його «кустарне» виготовлення, в той час як «класичні», професійні інструменти зазнавали чималих конструктивних змін та вироблялись на більш високому та якісному рівні. Зважаючи на те, що у ХХ столітті відбувається відкриття Львівської фабрики музичних інструментів «Трембіта» в 1946 році, на якій виробляли гітари та мандоліни, важко казати про народність інструменту, зважаючи на його фабричне продукування.

Також для унаочнення сутності проблемної ситуації та неправомірності збереження гітари у рубриці «народного» інструменту, необхідно звернутись до історичного контексту. Загально-відомо, що іспанська гітара, або «класична гітара» була сформована в ХVІІІ столітті (мова йде про ту конструкцію інструменту, яка нараховує шість струн, основний стрій яких е1, h, g, d, А, Е). Окрім неї зараз функціонує чимало різновидів акустичних гітар, огляд яких було здійснено в попередніх публікаціях авторки. Проте підґрунтя для гітарного музичування було закладено набагато раніше. Такі предки гітари, як арфа, кіфара та інші подібні струнно-щипкові в історичному відношенні передували багатьом іншим інструментам та були такими, гра на яких потребувала значної майстерності. Особливо яскраво це проявляється за часів Відродження, коли поширюються лютня, відбувається зародження професійної музичної освіти. В ХVІІ–ХVІІІ столітті в ансамблевій та оркестровій практиці на зміну європейській лютні та її різновидам (теорб та і китаррон або архілютня), приходять віуели, а згодом і гітара. Хоча ці інструменти використовувались і в побутовій музиці, проте вони були й частиною професійної культури, адже для них видавались збірки, що містили авторські твори, певні методичні рекомендації стосовно їх виконання, таким чином гітара була частиною «елітарної» культури.

Традиція сприйняття гітари у вітчизняному просторі в якості народного інструменту отримала розповсюдження, починаючи з кінця ХІХ століття, коли було впроваджено чимало оркестрів народних інструментів – гітарно-мандолінні, домрово-балалайкові, згодом українські оркестри народних інструментів, які включали більше саме етнічних українських інструментів. Зокрема в розробці В. Ганєєва вказано, що «особливо гостро по відношенню до класичної гітари стоїть проблема

протиставлення народного і академічного» [3, с. 1]. Уявлення про можливість сприйняття класичної гітари як народного інструменту склалося в зв'язку з існуванням на території Російської імперії декількох різновидів гітар (зокрема, так званої російської семиструнної), а також за рахунок ізоляваності даного простору від західноєвропейського контексту. «Кінець XIX ст. ознаменований початком нового періоду народно-інструментальної творчості, який був зумовлений поширенням у міському середовищі (на той час в Російській імперії) гармошки, гітари, а також мандоліни та балалайки. Під супровід інструментів виконувалися популярні робітничі пісні, частушки, міські романси» [4, с. 99]. Поширення саме «народної освіти» стало головним гаслом радянського періоду, саме тому відділення народних інструментів було впроваджено у музичних школах, технікумах, училищах та консерваторіях. Проголошення необхідності поширення аматорського музикування та самодіяльності, трансформувалося згодом у сформовану систему освіти, де гітара продовжувала сприйматись як «народний» інструмент. Це відбувалось також і за рахунок діяльності оркестрів народних інструментів. «У зв'язку з розширенням репертуару самодіяльних і професійних ансамблів і оркестрів народних інструментів, включенням в нього музичної класики і творів сучасних композиторів (в т.ч. великих форм), а також завдяки загальному піднесенню музичної культури народів СРСР виконавці, ансамблі та оркестри народних інструментів стали застосовувати масові і професійні музичні інструменти – гітару, баян, акордеон, скрипку, кларнет, а в окремих випадках – флейту, трубу і тромбон» [1]. Таким чином ще більше підтверджується «народність» гітари за рахунок її використання в народному оркестрі.

Варто відзначити, що в західноєвропейському просторі традиція гітарного академічного виконавства не переривалась і продовжувала свій розвиток. Причому гітара сприймалась саме як академічний інструмент, нарівні з іншими. Зокрема, в багатьох закладах світу (Європи, США, Азії), де надається музична освіта, а саме – у Richmond Music Academy (Мельбурн, Австралія), Capen Music (Куала Лумпур, Малайзія), Manhattan School of Music (Нью-Йорк, США), консерваторії Сан-Франциско (США), Клівлендському інституті музики (США) та інших, здійснюється підготовка за фахом «класична гітара». Подібні класи існують і у азіатських країнах, де також існує поняття «народні інструменти», досить наближене до того, що використовується у нашому просторі, проте це не стає на заваді викладанню класичної гітари (зокрема у китайській Central Conservatory of Music in Beijing та ін.). Відмітимо, що у країнах ближнього зарубіжжя було вже здійснено кроки у напрямку формування відділень «класична гітара». Зокрема, хоча в Росії впроваджувалась активна пропаганда народних інструментів, було відкрито у Державній класичній академії імені Маймоніда кафедру класичної гітари, яку очолює нині Євгеній

Фінкельштейн. В даній академії є також гітарний оркестр, яким керує провідний композитор-гітарист Микита Кошкін. Одним з чинників, що стане підкріпленням прагнення України відповідати освітнім стандартам ЄС та інших країн світу, може стати впровадження академічної гітари як окремої спеціальності, що не буде пов'язана з народним виконавством.

Протягом останніх років фактично вже відбулась відмова від тих негативних чинників, що були наявні в системі вищої та середньої освіти мистецького спрямування, прийнятій за радянські часи. Проте на законодавчому рівні все ще продовжують існувати стандарти, за якими здійснюється підготовка кадрів. Звернемо увагу на те, що значна частина репертуару, який нині виконується студентами, що грають на «класичній гітарі», була сформована задовго до XX століття. Дані твори були розраховані для лютневого виконавства, віуели, попередніх конструкцій гітари. Згодом до них додалися й інші, які були написані вже для сучасної «класичної гітари». Перелік авторських творів, які має грати той, хто прагне навчатися в закладах вищої мистецької освіти на спеціальності «гітара» відділення «народні інструменти», наводиться у програмах вступних випробувань на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальності 025 «Музичне мистецтво. Зокрема, це – твори для лютні С. Вайса та Дж. Доуланда, твори для віуели Л. де Нарваеса, А. де Нударра, Е. Вальдерравано, Д. Спарсанса, гітарні твори М. Джуліані, М. Каркассі, Ф. Карулі, Е. Вілла Лобоса, Ф. Морено-Торроба, та М. Кастельнуого-Тедеско, Х. Родриго та вітчизняних композиторів XX–XXI століття – Ю. Радзецького, О. Затинченка, Д. Панченко та т.п. [6, с. 14]. Хоча мова йде про інструмент, представлений на відділенні «народні інструменти», специфіка репертуару свідчить про його трактування в якості «класичного», академічного інструменту, а не народного. Провідний виконавець-гітарист, викладач гри на гітарі Олександр Виницький відмічав, що надзвичайно важливою задачею є трансформування освітнього процесу при підготовці гітаристів, адже вони потребують різноманітного матеріалу і для них надзвичайно важливим є включення цілого спектру творів, що сприятимуть розвитку майстерності. «Сьогодні академічна гітарна школа стала перед проблемою системи освіти, коли в музиці відбувається інтеграція класичної, сучасної, етнічної і джазової (у найбільш загальному сенсі) музика. Виконавцю потрібно бути добре ознайомленим з різними музичними жанрами, основами композиції, гармонії на гітарі. Такі композитори як Р. Дійенс, А. П'яццолла, М. Кошкін, Е. Віла-Лобос ставлять перед виконавцем універсальні задачі» [2, с. 13].

Окрім репертуарного питання, досить гостро постає й інша проблема, пов'язана з приналежністю гітари до народного відділу. Надзвичайно влучно її представлено у інтерв'ю з провідною виконавицею-гітаристкою та викладачем Н. Івановою-Крамською. На її переконання,

під час навчання з домристами та тими, хто грає на балалайках, гітарист слідує їх програмі, що відповідає напрямку «народні інструменти», причому гітаристи при цьому мають освоїти гру на домрі, балалайці, витрачаючи час, який вони могли присвятити майстерності гри на гітарі. Окрім цього, проблемною є участь у оркестрі народних інструментів, яка б могла бути заміненою на гітарний ансамбль чи гітарний оркестр, що було б набагато більш придатнішим для подальшої професійної діяльності. «Я вважаю, що буде більше користі, якщо він вивчить і ознайомиться з ансамблями, де приймає участь гітара. Таким чином, закінчивши учбовий заклад, гітарист не знає репертуару свого інструменту, не знає оригінальної ансамблевої музики для гітари. Але він сидів у оркестрі і грав медіатором на домрі, псуючи собі праву руку, так як гітарист грає нігтями. А ліва рука, зігнувшись, «звика» до вузького грифу» [5, с. 52]. Н. Іванова–Крамська наголошує на тому, що подібна практика, змішання гри на основному інструменті та на додаткових, наявна лише у вітчизняній практиці, в той час як у інших країнах світу гітаристи можуть освоювати додатково гру на фортепіано, але не на домрі чи балалайці. Відповідно, усі перелічені чинники є такими, що наочно демонструють потребу у виділенні спеціальності «академічна гітара», яка б не була пов'язана з відділенням народних інструментів, а орієнтувалась на власну програму та індивідуальний розвиток виконавця. Надзвичайно влучно аргументує можливість надання гітарі академічного статусу В. Ганєєв: «Академічне гітарне мистецтво є професійною діяльністю публічного характеру в сфері... музики. Структура академічного виконавського мистецтва передбачає вихід за рамки національної культури, наявність інструменту авторської конструкції і включає в себе наступні компоненти: професійне виконавство, навчання в рамках системи професійної освіти і оригінальний репертуар різних епох і стилів. Мистецтво гри на класичній гітарі відповідає всім вищезгаданим вимогам і, отже, є академічним мистецтвом» [3, с. 9]. Отже, враховуючи те, що в українській практиці розвинене виконавство, існує репертуар, який пишуть вітчизняні композитори, є всі умови для створення спеціальності «академічна гітара».

Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Практика фахової підготовки гітаристів здебільшого спрямована на виокремлення академічної гітари з поміж інших «народних інструментів». Стан розвитку сучасного вітчизняного гітарного виконавства є таким, що дозволяє казати про не тільки можливість, а нагальну потребу надання класичній гітарі академічного статусу. Наразі здійснюється чимало змін у освітньому процесі, подібна трансформація є такою, що відповідає на запити часу. Остаточне визнання в Україні класичної гітари академічним інструментом дозволить не лише створити підґрунтя для подальшого його просування та популяризації, а й стане кроком на

шляху відновлення традицій західноєвропейського гітарного виконавства у вітчизняному просторі.

Список використаних джерел

1. Вертков, КА., Левин, СЯ. 'Музыкальные инструменты', *Российские универсальные энциклопедии Брокгауз–Ефрон и Большая Советская Энциклопедия объединенный словарь*. [online] Доступно: <http://gatchina3000.ru/great-soviet-encyclopedia/bse/078/898.htm>.
2. Волков, В., 2002. 'Интервью с А. Виницким', *Гитарист*, №1, с.10–14.
3. Ганєєв, ВР., 2006. 'Классическая гитара в России: к проблеме академического статуса', Автореф. дис... канд. искусствоведения: 17.00.02, *Тамбовский государственный музыкально-педагогический институт им. С. В. Рахманинова*, Саратов, 23 с.
4. Добров, СМ., 2018. 'Ансамблеве народно-інструментальне виконавство: традиції та новації', *Вісник ХДАДМ*, Харків, 2015, №5, с.97–100.
5. Іванова–Крамська, Н., 2002. 'Считаю, что судьба сделала мне подарок, когда однажды, открыв футляр, я взяла в руки гитару отца', *Гитарист*, №1, с.48–53.
6. 'Програма вступних випробувань на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» спеціальність 025 «Музичне мистецтво» (на 2 курс на основі ОКР молодшого спеціаліста за спорідненою спеціальністю)', 2018, Київський національний університет культури і мистецтв, 23 с.
7. 'Рівні вищої освіти та наукові ступені'. [online] Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rivni-vishoyi-osviti-ta-naukovi-stupeni>.
8. 'Система культурно-мистецької освіти'. [online] Доступно: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244933672&cat_id=244931901.

References

1. Vertkov, KA., Levin, SJa. 'Muzykal'nye instrumenty (Music Instruments)', *Rossijskie universal'nye jenciklopedii Brokgauz–Efron i Bol'shaja Sovetskaja Jenciklopedija ob'edinennyj slovník*. [online] Dostupno: <http://gatchina3000.ru/great-soviet-encyclopedia/bse/078/898.htm>.
2. Volkov, V., 2002. 'Interv'ju s A. Vinickim (Interview with A. Vinitsky)', *Gitarist*, №1, s.10–14.
3. Ganeev, VR., 2006. 'Klassicheskaja gitara v Rossii: k probleme akademicheskogo statusa (Classical Guitar in Russia: On the Problem of Academic Status)', Avtoref. dis... kand. iskusstvovedenija: 17.00.02, *Tambovskij gosudarstvennyj muzikal'no-pedagogicheskij institut im. S. V. Rahmaninova*, Saratov, 23 s.
4. Dobrov, SM., 2018. 'Ansambleve narodno-instrumental'ne vy'konavstvo: trady'ciyi ta novaciyi (Ensemble folk instrumental performance: traditions and innovations)', *Visny'k XDADM*, Xarkiv, 2015, №5, s.97–100.
5. Ivanova–Kramskaja, N., 2002. 'Sчитaju, chto sud'ba sdelala mne podarok, kogda odnazhdy, otkryv futljar, ja vzjala v ruki gitaru otca (I consider that fate made me a gift, when one day, opening the case, I picked up my father's guitar)', *Gitarist*, №1, s.48–53.
6. 'Programa vstupny'x vy'probuvan' na zdobuttja osvith'ogo stupenya «Bakalavr» special'nist' 025 «Muzy'chne my'stecz'tvo» (na 2 kurs na osnovi OKR molodshogo specialista za sporidnenoyu special'nistyju) (Program of entrance examinations for obtaining an educational degree' Bachelor 'specialty 025' Musical art '(for 2nd year on the basis of the qualification of a junior specialist in a related specialty)', 2018, Ky'yivs'ky'j nacional'ny'j universy'tet kul'tury' i my'stecz'tv, 23 s.
7. 'Rivni vy'shhoyi osvity' ta naukovi stupeni ('Levels of Higher Education and Degrees'). [online] Dostupno: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/rivni-vishoyi-osviti-ta-naukovi-stupeni>.
8. 'Sy'stema kul'turno-my'stecz'koyi osvity (System of cultural and artistic education)'. [online] Dostupno: http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244933672&cat_id=244931901.

* * *